

## Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Sâlnâmeler ve Yıllıklar

Tevfik Sütçü\*

### Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Sâlnâmeler ve Yıllıklar

Sâlnâmeler, Osmanlı dönemi tarihi ve edebiyatı üzerine araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için önemli sosyal bilim kaynaklarıdır. Batı dünyasında bu türün tam karşılığı olmamakla beraber onlara paralel olarak almanaklar hazırlanmıştır. Bizde Cumhuriyet'le birlikte yıllıkların, onların yerini almasıyla sâlnâmeler de yayınlanmış ve bu yayınlar, hemen her dönem sosyal bilim araştırmacılarının başvuru kaynakları arasında yerini almıştır. Günümüzde ise örnekleri çok az olan şehir kütükleri yıllıkların yerini almaya başlamıştır. Biz bu çalışmamızda Batı'daki ilk almanakların yayımlanma sürecini ortaya koyarken onların bütün özelliklerini dikkatlere sunmaya gayret ettik. Yine bu makalede sâlnâmelerin tanıtımı, çeşit ve özellikleri ele alınmış, tarihleri ve yıllıklara dönüşüm süreci de gözler önüne serilmiştir.

*Anahtar Kelimeler:* Sâlnâme/yıllık, almanak, sosyal bilimler, tarih

### The Sources Of Social Sciences Researchers: Almanacs, Annuals and Year-Books

Annuals(salnames) are of the important Social Studies sources on the History and Literature of the Ottoman Period for the researchers. In Western countries, annual has no complete equivalent, but instead of those many of them have been published. From Turkish Republic onwards annuals(salnames) haven't been published because almanacs have taken their place. But these works(salnames) published before have taken place among the application sources of Social Studies researchers in every period. This article have not only examined features of annuals but also brought out the dates and conversion process to almanacs.

*Key Words:* Annual/year-book/salname, almanac, calendar year, social science, history

---

\* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.  
tevfiksutcu@hotmail.com

Kültür, insan topluluklarının uzun yıllar boyunca elde ettikleri bir bilgi birikimi ve bu bilgi birikimini gelecek nesillere aktarmaları sonucu oluşan bir yaşama biçimi ve bu yaşama biçimleri sonucu ortaya çıkan değerler topluluğudur. İnsanlar, yaşam biçimlerini ve bu yaşama biçimleri sonucu ortaya çıkan değerlerini gelecek nesillere aktarmak ihtiyacını duymuşlar ve bu ihtiyaçlarını da çeşitli biçimlerde gidermişlerdir.

Bilgi birikimlerinin gelecek nesillere ulaştırılmasında önemli araçlardan biri de yazılı metinler ve dolayısıyla kitaplardır. Osmanlı yayın hayatında XIX. yüzyıldan sonra, bu araçlar arasında yer alan ve yayımlandıkları yıllar itibariyle hem geçmişin hem de özellikle yayımlandıkları yılların aktivite, ticaret, tarım, hayvancılık, sanayi, iktisat, tarih, fen, devlet adamı biyografileri hakkında bilgi veren sâlnâme isimli kitaplar görülür. Batı'da tam karşılığı olmamakla beraber bunların paralelinde yüzyıllardan günümüze yayımlanmış kitaplar olarak almanaklar görülür. Cumhuriyet döneminde bu kitapların yerini yıllıklar almıştır.

Sâlnâme, genel olarak geçmiş yılların veya bir yılın bütün olaylarını, her türlü faaliyetini, istatistik, ticaret, tarım ve hayvancılık, sanayi, iktisat, tarih, fen, çeşitli müesseseler ve hâl tercümeleleri gibi çeşitli konulardaki son durumu özet halinde içermek üzere her yıl hazırlanan ve yayınlanan eserler hakkında kullanılan bir terimdir.

Kelime olarak "*sâlnâme*"; Farsça "*sâl*"(yıl, sene) ve "*nâme*" (mektup, kitap) kelimelerinden meydana gelmiş bir birleşik isimdir. Aynı anlamda "*nevsâl*" kelimesi de kullanılmaktadır. Batı toplumlarında Latince "*annus*", Fransızca "*annale*" ve bilhassa "*annuaire*" ve "*almanach*" kelimeleri ile bu tür yayınlar ifade edilmektedir.

En eski ve ilk bilinen yayınların bazıları almanaklardı. *British Museum*'da bir tanesi Mısır kralı *II. Ramses*(M. Ö. 1290-1223 yılları arasında hüküm sürdü) zamanından kalma eserd. Bu almanak, şanslı ve şanssız günleri siyah ve kırmızı içerisinde gösterir, dinî festivalleri işaret eder ve tespit edilen bazı günlerde doğan çocukların kaderleri üzerinde kehanette bulunur. İskenderiyeli Yunanlıların almanaklara sahip oldukları bilinir. Hukuk ve halka ait ticaret gibi işler için günleri listeleyen Roman fasti almanağın habercisi olarak kabul edilmiştir.<sup>1</sup>

Batı ülkelerinde almanaklar, önceleri daha çok astronomik hareketlerle ve özellikle ay ve güneş tutulmalarıyla ilgisi olan med-cezirlerin cetvellerinin; ay, yıldızlar ve diğer gezegenlerin hesaplamalarının denizcilere faydalı bir şekilde bildirilmesi amacıyla Ortaçağda ortaya çıkmıştır. Almanakın bugünkü şekli Batı dünyasına İspanya Arapları tarafından geçirilmiştir. Al-manack Arapça'da "zaman" anlamına gelir ve kelime, Arapların hesaplarında kullandıkları belirli astronomik çizelgeleri belirtmek için İspanya'da kullanılmıştır.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Herbert S. Hirsberg, "Almanac", *Encyclopedia Americana*, Volume:1, USA, 1967, s.612.

<sup>2</sup> *The New Caxton Encyclopedia*, "Almanack", (y.yok), Volume: One, London 1966, s.159.

*Roger Bacon* ve *Columbus*'a atfedilen ve ilk olarak kullanılan bir Alman almanağı 1292 tarihli *olup British Museum*'dadır.<sup>3</sup> Orta Çağlarda, *Mezmurlar* kitapları ve Katolik kilisesinde *Aşai Rabbani* ayini kitapları genellikle kutsal günlerin takvimlerini içeriyordu. İngiltere'de, *Opus Majus*(1267) isimli eserinde *Roger Bacon*, almanac kelimesini ilk olarak gök cisimlerinin görünen hareketlerini kaydeden tablo ve çizelgelerde kullanmıştır. *British Museum*'da bulunan İngilizce yazılmış bir el yazması, bir takvimi içerir, hesaplamayı çizer ve 1431 yılında başlayan yılların bir periyodu için tutulmaları önceden haber verir. Azizler Günü(Yortu)nün resimli takvimleriyle parşömen kağıdının uzun şeritlerinde yazılı günümüze kadar ulaşmış hâlâ mevcut olan almanaklar vardır. Kıta üzerinde ilk basılan almanak 1457 yılında ortaya çıkmıştır.<sup>4</sup>

Çok meşhur almanaklardan bir tanesi de büyük astronomi ve matematikçi *Regiomontanus*'unkidir(1436-1476). Hem *Cristopher Columbus* hem de *Amerigo Vespucci* seyahatlerinde almanaklarını kullandıkları söylenir.<sup>5</sup>

Matbaanın icadıyla, almanak periyodik yayının şeklini aldı ve bazen yıllıklarla (sâlnâmelerle) birleştirilmiştir. Bir Alman matematikçi ve astronomisi olan *Regiomontaus*(*Johann Müller*), (*Cristopher*) *Colombus* ve diğer denizciler tarafından kullanılmış *Ephemerides ab anno 1475-1506*(1473) isimli gerçek öneme sahip ilk almanağı hazırlamıştır. Yıldızların etkisindeki batıl itikat ve inanç ve geleceği önceden görme arzusu, almanaklara olan popüler ilgiyi arttırdı ve matbaanın icadından sonra iki veya üç yüzyıl süreyle matbaacılar, astrologlar ve her türden sahte doktorlar bu halkın talebi üzerinde beslenmişlerdir. Fransa'da, kehânete ait almanaklar yaygın olarak çok büyük bir tiraj yaptı. En meşhur almanaklardan bir tanesi, yayınlanmaya 1636 yılında başlayan *Almanach Liègeois*'ti.<sup>6</sup> İngiltere'de kehânetler bir süre için yasaklandı ve İngiliz okuyucular tercümelere bağlı kaldılar. *The Kalendrier des Berges*, ilk olarak tercüme edildi ve *The Shepherds Calendar* gibi 1497 yılında Londra'da, kehânetler, duvarlarda asılmak için yapraklar halinde ve kitap şeklinde basılıp yayınlanmış almanakların parçasıydı. Kısıtlamalar yüzünden kehânetler genellikle hava olayları ile ilgili kaldı fakat yine de istisnalar vardı. Bunlardan bir tanesi *A Newe Almanacke And Prognostication For The Yere of Our Lord*(Yeni Bir Almanak ve Tanrımızın Yılı İçin Kehânet)'tu.<sup>7</sup>

Bilinen gelecek olayları cetvel haline koymanın yanında kesin olmayan geleceği önceden haber verdiği için almanaklar, çok popüler olmuştur. *Nostradamus*'un (1503-1566) Fransızca almanağı kehânetleriyle XVI. yüzyılda özellikle meşhur olmuştur. Almanaklar popülarite zirvesine XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıllarda ulaştı. 1743'ten günümüze *Barbarossa* isimli İtalya'da *Foligno*'da basılan almanak, İtalya'da uzun süre ayakta kalan geleneğin bir tanesidir. Belki

<sup>3</sup> Robert Root, "Almanac", *Encyclopædia International*, Volume:1, New York 1970, s.316.

<sup>4</sup> Herbert S. Hirsberg, "Almanac", *Encyclopedia Americana*, Volume:1, USA, 1967, s.612.

<sup>5</sup> *The New Caxton Encyclopedia*, "Almanack", (y.yok), Volume: One, London 1966, s.159.

<sup>6</sup> Herbert S. Hirsberg, "Almanac", *Encyclopedia Americana*, Volume:1, USA, 1967, s.613.

<sup>7</sup> A.y., s.613.

hepsinden en meşhur olanı, 1763 yılında ilk olarak basılan ve ilk bölümlerini Avrupa'nın aristokrasi üyeleriyle sınırlayan *Gotha*'nın soy ve şecereye ait ve diplomatik almanağıdır.<sup>8</sup> Matbaanın icat edilmesi, bizim kültürümüzdeki sâlnâmelerin Batı toplumlarındaki örnekleri olan almanakların artmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. XIX. yüzyılda almanaklar kitle iletişimini sağlayan önemli bir kültürel faktör olarak kabul edilmiş ve *Cristian Almanac*(Hıristiyan Almanağı), 1850 yılında 300.000 kopya satmış ve almanaklar evde İncil'den sonra ikinci yegâne kitaplar olarak yer almıştır. Günlük gazetelerin, reklam takvimlerinin ve dolar karşılığı satın alınan saatlerinin çoğalmasıyla, geleneksel almanaklar için ihtiyaç duyulan popüler zaruretin çoğu kaybolarak almanaklar, kronolojiler ve tarihî makalelerle istatistikî yıllıklar haline gelmiştir. Batı'nın meşhur almanağı *World Almanac ve Book of Facts* yüzüncü yıldönümünü 1968 yılında kutlamıştır.<sup>9</sup>

Bütün bu almanaklar, öğrenciler, astronomi veya astroloji pratisyenleri veya hekimler tarafından yazılırdı ve bu kitaplarda her türlü insan hastalıklarının tedavisi için bilgi ve nasihat verme yaygın bir özellikti. Kanama ve her türlü hastalık için şifalı bitkiler ve ilaçların isimleri serbestçe verilirdi. Her ay şifalı bir bitkiye sahipti ve onun kullanımı için özel günler belirtilmişti. İlk olarak yaklaşık 1680 yılında basılan *Old Moore's Almanack*(Yaşlı Moore'un Almanağı), o günün ev tıp kitabı gibi popülerdi.

1571 yılından sonraki bütün almanaklar, Kraliçe I. Elizabeth'in imtiyazıyla, Londra'da *Watkins* ve *Roberts* tarafından basıldı. Yeni bir imtiyaz, I. James tarafından, *Stationer's Company*'ye, Oxford ve Cambridge Üniversitelerine ve yazarın paylarından istifade eden kralın kendisine verildi. Daha sonra tek yayım hakkı, daima yönetimdeki hükümdarın lehinde kehânetlerde bulunan *Stationer's Company* tarafından elde edildi. 1775 yılında kralın maiyeti, yasal olmayan tekelleşmeyi deklare etti.<sup>10</sup>

Bazı ilk ve eski İngiliz almanakları, okuma yazma bilmeyen insanların sembolleri okumalarına imkân sağlayan yerinde ve uygun bilgiyi gösteren resimli sembollerle ve ayların günleri için çentik atılan işaretlerle ağaçların büyük gövdelerine yapılmıştır.<sup>11</sup>

Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan ilk almanak, muhtemelen 1687 yılı için Philadelphia'da *Bradfords*'un yayımlamasına atfedilir.<sup>12</sup> Hâlâ popüler olan, 1793 yılında *Robert Bailey Thomas* tarafından tesis edilen *The Old Farmer's Almanac* (Yaşlı Çiftçinin Almanağı)'ı *Amerika Birleşik Devletleri*'nde bâki kalan en eski almanaklardandır. Bu almanak, eski biçimine ve rüzgâr ve hava ile alakalı olarak önceden kehânette bulunma ve tahmin etme özelliği gibi eski içeriğinin çoğuna sahiptir. Ayrıca tuhaf gülünç anekdotları, fıkraları, eski şakaları, ahlâkî

<sup>8</sup> *The New Caxton Encyclopedia*, "Almanack", (y.yok), Volume: One, London 1966, s.159.

<sup>9</sup> *Encyclopædia International*, s.316

<sup>10</sup> Herbert S. Hirsberg, "Almanac", *Encyclopedia Americana*, Volume:1, USA, 1967, s.613.

<sup>11</sup> *The New Caxton Encyclopedia*, "Almanack", (y.yok), Volume: One, London 1966, s.159.

<sup>12</sup> *Encyclopædia Britannica*, "Almanac", (Y. yok), New Survey of Universal Knowledge, Volume:1, Chicago 1959, s.669.

hikâyeleri, masalları, ve temiz kalpli olarak söylenmiş beyit ve şiirleri içermektedir.<sup>13</sup>

1830 yılından 1861 yılına kadar *Boston*'da yayınlanan *The American Almanac And Repository of Useful Knowledge*(Amerikan Almanacağı ve Faydalı Bilginin Hazinesi), pek çok ülkenin çeşitli yerlerinde gazeteler tarafından yayınlanan XIX. ve XX. yüzyıl almanakları için örnek olduğu görülür. 1838 yılında *Whig*<sup>14</sup> *Almanac* adıyla yayımlanmaya başlayan *The Tribune Almanac And Political Register*(Hakim Almanacağı ve Siyâsî Sicil Defteri), "*zamanın büyük siyâsî mücadelesine temas ederek daha çok önemli ve ilginç gerçekleri*" neşretmek için bir teşebbüstü. Bu almanak, 1914 yılında ciltlenene kadar millî devlet ve yerel idareler hakkında seçim istatistikleri ve siyâsî platformlar ve parti programları sağlamada hizmet etmiştir.<sup>15</sup>

1868 yılında yayımlanan *The World Almanac And Book of Facts*(Dünya Almanacağı ve Gerçekler Kitabı), geniş bir istatistiğin tarihi ve başka enformasyon alanlarını içeren bir kitaba dönüştü. Bu almanak her kütüphanede ve binlerce evde bulunur. 1947 yılında yayımlanmaya başlayan *Information Please Almanac* hemen başarılı oldu ve *Reader's Digest Almanac* ilk olarak 1965 yılında ortaya çıktı. *English, Whitaker's, Canadian* ve *Austrilian* almanakları ve Fransa'daki *Almanack National* pek çok yıllar boyunca gözde oldu. Denizde ve hava seferlerinde kullanılmak için astronomiyle ilgili almanaklar, İngiltere'de, Fransa'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve diğer dünya ülkelerinde resmî birimler tarafından yayımlanır. "Almanak" kelimesi genellikle almanak özelliklerini ve biçimini bulundurmeyen kitapların başlıklarında sık sık kullanılmıştır. Bunların arasında önemlileri ve tanınmış olanları Avrupa'da bir şecereye ait krallık ve asillik sicili kaydı olan *Almanach de Gotha*, Fransız edebî bir yıllık olan *Almanach des Letters* ve *Woman's Almanac*'tır.<sup>16</sup>

"Sâlnâme" kelimesi "almanak" ve "takvim" kelimesi ile karıştırılmaktadır. Aslında "herhangi bir şeyin doğru yerini gösterme" manasını taşıyan takvim, günlerin, ayların, mevsimlerin, yılların ve bayramların bir cetvelidir. Almanak ise sâlnâmeye çok yakın, fakat onun mevzuları yanında halka hitap etme mecburiyeti ile ev idaresi, oyunlar, sağlık öğütleri, fıkralar ve mizahî resimler gibi her şeye yer veren eserlerdir.

Bizim dilimizde yayınlanmış değişik sözlük ve ansiklopedilerde de sâlnâmenin tam anlamıyla yeterli olmayan değişik tanımlarına rastlamaktayız. Bunlardan birkaç tanesini aşağıda verelim:

"Yıllık; muayyen mevzulara dâir yıldan yıla çıkarılan dergi, kitap"<sup>17</sup>

<sup>13</sup> Herbert S. Hirsberg, "Almanac", *Encyclopedia Americana*, Volume:1, USA, 1967, s.613.

<sup>14</sup> "Whig": 1. Amerikan bağımsızlık savaşı taraftarı, 2. Siyasî parti üyesi.

<sup>15</sup> *A e*, s.613

<sup>16</sup> *A e*, s.613.

<sup>17</sup> Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 5.bs., Aydın Kitabevi, Ankara 1982, s.1100.

"Bir yıl içinde meydana gelen olayları, istatistikî, iktisadî, sınaî, edebî vb. konuları veren kitap, yıllık, almanak"<sup>18</sup>

"Bir senelik hadiseleri(vak'aları) göstermek üzere tertip olunan eser"<sup>19</sup>

"Belirli konulara ilişkin, yılda bir çıkarılan dergi veya kitap, yıllık"<sup>20</sup>

"Geçmiş yıllardaki mühim hadiseleri hülâsa eden ve ait olduğu yılın müesseseler ve hâl tercümeleri gibi, çeşitli mevzularda son durumu kısaca bildiren eserdir"<sup>21</sup>

"Almanak'a Osmanlıların Tanzimat'tan sonra verdikleri ad, yıllık"<sup>22</sup>

Sâlnâmenin Batı'da değişik kelimelerle karşılandığını yukarıda belirtmiştik. Bizde sâlnâme, Avrupa'daki Annuaire ve Almanak'ta Cotha'lar örnek alınarak hazırlanmıştır. Bunun yanında bizim "sâlnâme" dediğimiz yayın türünün karşılığı olarak Avrupa'da yayınlanan eserlerden örnekler de verebiliriz:

Fransa'da yukarıda bahsedilen "annuaire" kelimesiyle ilgili olarak yayınlanan ilk eser, 1793 yılında Miller tarafından *L'annuaire de la Republiqaine* adıyla Paris'te yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra Fransa'da, çeşitli alanlarda yüzlerce annuaire'in yayınlandığı görülür. Meselâ; *Annuaire Politique, Annuaire Administratif, Annuaire de Sociêtè Savante, Annuaire Historique*" bunlardan sadece bir kaçıdır.<sup>23</sup>

Bütün bunların yanında Avrupa'nın diğer ülkelerinde de çeşitli yıllıklar yayınlanmaktadır. Bu yıllıklarda çeşitli kültür, sanat, bilim eserlerinden seçmeler; siyasi, iktisadî hayatla ilgili değerlendirmeler yapılarak okuyucuya aktarılmaktadır. Avrupa'da "annuaire" veya "almanach" denilen bu yıllıkların resmî ve özel olanları vardır.

Bizdeki ilk devlet sâlnâmesi, *Sadrızam Reşit Paşa'nın* isteği ile *Hekimbaşı Abdülhak Efendi zade Hayrullah Efendi* ve *Ahmet Cevdet Paşa'nın* yardımları ile *Ahmet Vefik Paşa* tarafından hazırlanmış ve 1847Miladi (Rûmî 1263) tarihinde *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* adı ile neşredilmiştir.<sup>24</sup> Bir başka kaynaktan da ilk devlet sâlnâmesini *Ahmet Vefik Paşa'nın* neşrettiği<sup>25</sup> belirtilmektedir.

Başka bir kaynağa baktığımızda; "bizde ilk resmî sâlnâme, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılın ortalarında, bir kayda göre *Ahmet Vefik Efendi* (Paşa), diğer bir kayda göre de *Sadrızam Mustafa Reşit Paşa'nın* teşvikiyle 1847(Rûmî 1263) yılında *Reisü'l-Etibba Abdülhak Molla Efendizâde müverrih*

<sup>18</sup> D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara 1982, s.858.

<sup>19</sup> M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB. Yayınları, İstanbul 1972, s.105.

<sup>20</sup> *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul 1988, s.885.

<sup>21</sup> *İslâm Ansiklopedisi*, C.10, MEB Yayınları, İstanbul 1970, s.134

<sup>22</sup> *Türk Ansiklopedisi*, C.28, MEB Yayınları, Ankara 1980, s.85.

<sup>23</sup> Pakalın, *A.g.e.*, s.105.

<sup>24</sup> Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri (Ottoman Year-Books) Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s.3.

<sup>25</sup> Bir Heyet, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.7, İstanbul 1963, s.3428.

*Hayrullah Efendi* tarafından tesis ve tanzim edilmiştir. *İhsan Sungu*'da mevcut bir ilk sâlnâmede, ertesi sene sâlnâmesi için *Ahmet Vefik Paşa*'nın el yazısıyla sürşarjlar mevcuttur. Sâlnâmenin ilk nüshasında yayınlanma amacı ve içeriği hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"Emr-i muhaberede ve mesâlih-i sâirede herkese medâr-ı yüsrolmak üzere vükelâ-yı Devlet-i Aliyye ve Dersaâdet ve taşrada bulunan vüzerâ ve memurîn-i saltanat-ı seniyye ile nezd-i Devlet-i Aliyye'de bulunan süferâ ve memurîn-i Ecnebiyye başka başka cedvellerde tahrir kılınmış ve haricen dahi bazı malumât-ı umumiyye vermek bir nebze ahvâl-i mülkiyeleri beyan olunmuştur. Ve bir de eyyâm-ı şuhûru mübeyyin takvim gibi bir şey dahi ilave olunarak memâlik-i şahânededen bazı mahallerde küşâd-ı mutat olan büyük panayırların zamanı ve yortu günleri dahi bir cedvelde gösterilmiş, düvel-i Avrupa'nın vâridât ve mesârifâtı kendi sikkeleriyle beyân kılınmış olduğundan hesap olunduğu halde bilinmek için sikke-i Osmaniyye'ye nisbetle bahâları ve fiyât-ı meskûkât hakkında olan Darphâne-i Âmire nizamı dahi dercolunmuş ve Memâlik-i Şahânedede işleyen kara postaları ile Devlet-i Âliyye ve Ecnebi vapurlarının dahi yevm-i hareket ve vüsülleri ayrıca tesbit ve tahrîr kılınmıştır. İşbu sâlnâme beher sene tab ve neşrolunacağı ve bu sene pek de mükemmel olmamış ise de ileride rağbetle teşvikât gördüğü halde daha ikmâl kılınacağı derkârdır."<sup>26</sup>

Yukarıdaki kaynaktan öğrendiğimize göre *Ahmet Vefik Paşa*, yayınlanan bu ilk sâlnâmede pek çok bilgiler vermekle birlikte, ilk sâlnâmenin bazı kusurlarıyla yayınlanmış olduğunu ve rağbet görmesi ve teşvik edilmesi halinde sonraki yıllarda hazırlanacak sâlnâmelerin daha mükemmel yayınlanacağını belirtmektedir.

Bizdeki ilk sâlnâmenin neşrinden birkaç yıl sonra bu iş için *Meclis-i Maârif Başkâtibi Behçet Efendi* ile meclis azâsından *Rüşdi Beyler* vazifelendirilmiştir. Daha sonra bu vazife, bir irade-i seniyye ile , Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi Heyeti'ne verilmiştir. 1865(Rûmî 1282) yılında nezaret ve vilâyet sâlnâmeleri neşre başlanmış altı yıl sonra da bunları iki yıl ara ile hususî sâlnâmelerin neşri takip etmiştir. *Ali Suâvî* 1871(Hicrî 1288) tarihinde ve *Ebüzziyâ Tevfik* 1873(Hicrî 1290) tarihinde . Bu arada *Gaspıralı İsmail Bey*'in Bahçesaray'da 1882(Hicrî 1300)'de yayınlanmış olan *Sâlnâme-i Türk*'ü burada ayrıca belirtilmelidir. Bu eser Rusya'da yaşayan Türklere ait ilgi çekici bilgileri de içermektedir.

Devlet sâlnâmeleri bilhassa 1878(Hicrî 1295)'den sonra daha mükemmel hâle gelmiş ve gittikçe mevzû ve muhtevâlarını genişletmişlerdir. Önceleri yüz küçük sayfadan ibaret olan sâlnâmelerin giderek hacimleri büyümüş, sayfa sayıları arttırılarak sekiz dokuz yüz sayfayı bulmuştur. Maârif Nezaretince 1899(Hicrî 1305) senesine kadar tanzim ve neşredilen devlet sâlnâmelerini bu tarihten sonra Memûrîn-i Mülkiye heyetine bağlı "Sicill-i Ahvâl-i Memûrîn" dairesi hazırlamaya başlamış ve daha mükemmel bir şekilde saltanatın sonuna kadar bu idare tarafından tertip edilmiştir.

<sup>26</sup> Server R. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1939, s.34.

Devlet sâlnâmelerinin 1880 (Hicrî 1297) senesine kadar olan nüshaları litografya (taşbasması) ile ve daha sonrakileri tipografya (matbaa harfleri) ile basılmıştır.

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'lerde devlet teşkilatı tafsilatlı olarak anlatılmış, devlet sınırları içindeki şehirler ve vakitler cetveli; bazı lahika ve sabıka vak'aları; Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o tarihe kadar olan büyük sultanları, hâl tercümeleri, unvânları; Hatt-ı Hümayûn sûretleri; büyük törenlerin tertiplenişleri; devlet memurlarının adları, resmî unvânları, yaptıkları görevler, görev yerleri, tayin tarihleri, nişanları, rütbeleri vb. gibi bilgiler verilmiştir.<sup>27</sup>

Devlet sâlnâmelerinden başka her sahada gerek resmî, gerek özel müesseseler tarafından pek çok çeşitte ve özellikle faydalı sâlnâmeler yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Resmî olarak nezaretlerce çıkarılan sâlnâmeler (1282–1334 arasında 46 adettir) şunlardır:

### I. Sâlnâme-i Askerî (Harbiye Nezareti ve Makam-ı Ser-Askerî):

1282–1326 arasında 17 adet yayınlanmıştır. *Keçecizâde Fuat Paşa*'nın seraskerliğinde neşre başlanmıştır. Önceleri Bahriye sınıfı da dahil olmak üzere, ordu teşkilatı, kadrolar, zâbitlerin adları, nişânları, istatistikler vb. gibi bilgileri ihtiva etmektedir.

### II. Bahriye Sâlnâmeleri:

1. Bahriye nezaretine bağlı Fen kolu marifetiyle tertip ve neşredilen resmî sâlnâmelerdendir. Âit olduğu nezâretin bütün teşkilâtı, kadroları ve buraları işgâl eden zevâtın adları, rütbeleri ve nişânlarından başka donanmayı teşkil eden gemilerle, bunların evsâfı hususunda geniş malumatı içerir. İlki 1307'de çıkarılan bu sâlnâmenin 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1326 ve son olarak da 1330 yıllarına ait olanı neşredilmiştir.

2. Yine Bahriye Nezâreti, İngiltere Rasathânesi tarafından çıkarılan ilmî bir Almanak'ı her yıl "Takvim-i Bahrî" adıyla tercüme ettirmek sûretiyle neşretmiştir.

**III. Hâriciye Sâlnâmesi (Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye):** Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti marifetiyle tertip olunmuş resmî sâlnâmedir. *Kanuni Sultan Süleyman* devrinden itibaren yabancı elçiler, Türk elçileri, Reisül-küttâblar, ilk hâriciye nâzırları ile Hâriciye Nezâretinin içindeki ve dıştaki teşkilâtından, temsilcilerinden, nişânlarından ve yabancı devletlerin dışişlerinden, bazı muahedelerden ve diğer bazı konulardan bahseden yalnız 1302, 1306, 1317 ve 1320 yıllarına ait olmak üzere dört tane çıkmıştır.

**IV. İlmîye Sâlnâmesi:** Meşihât-ı Celile-i İslâmiye'nin Ceride-i Resmîyesine ek olarak Meşihât-ı Ülyâ Mektupçuluğu marifetiyle düzenlenmiş ilmî sâlnâmedir. Baş tarafındaki ifadeye göre:

<sup>27</sup> Misâl olarak bkz: *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dârü'l-Hilâfetü'l-'Aliye Matbaa-i Âmire, İstanbul H.1315–M.1899.*



"Dâire-i meşihâtın teşkilat ve muâmelâtına ve tarik-i ilminin tertibât ve tekem-mülâtına müteallik malûmât-ı hâliye ve tarihiyeyi hâvîdir."

Birçok şeyhülislâm fetvalarının tıpkıbasım(faksimile)larını ihtiva eden bu sâlnâmeden neşredilen bir tanedir ve 1334 yılına aittir.

**V. Maârif Sâlnâmesi:** Maârif Nezâreti tarafından hazırlanan ve neşredilen sâlnâmelerdir. Maârif nezâretinin tarihçesi, nâzırları ve bu nezâretin teşkilâtı, kadroları ve bu mevkiileri işgal edenler hakkında izahat verdikten başka imparatorluk dahilinde, ister maârife bağlı olsun ister diğer bir makama veya yere ait olsun bütün okullar ve maârifi alakadar eden daha bir çok hususa dair malumâtı ihtivâ eder. Maârife ait nizâmât, talimat ve programlar da bulunur. Yalnız 1316 ile 1321 arasına ait olmak üzere altı yılınki neşredilmiştir.

**VI. Rasathâne-i Âmirenin Sâlnâmesi:** Rasathâne-i Âmire İdaresinin Ticaret ve Nâfia nezaretine bağlı olduğu zaman, bu idâre tarafından tanzim ve neşredilmiş sâlnâmedir. Esasında Rasadhâne-i Âmire müdürü *Kombari* tarafından Fransızca olarak yazılan ve sonra fenn-i hikmet-i tabiiyye muallimi yüzbaşı *Said Efendi*'nin Türkçe'ye çevirdiği bu ilmî sâlnâmede; muhtelif maksatlarla ait olduğu yılın rasat cetvelleri yapılmış ve bu sûretle "bahriyyûna lâzım olan başlıca meseleleri kolaylıkla halledebilmeleri için İlm-i heyetten malumât-ı muhtasara ve müfide dahi serd ve ityân olunmuştur." Bu sâlnâmenin başında her yıl birer sâlnâme neşri kararı okunuyorsa da eldeki sâlnâme yalnız H.1288 – M.1872 yılına ait olanıdır.

**VII. Rusûmât Sâlnâmesi:** Maliye nezâretine bağlı Rusûmât emânetinin veya son zamanlardaki adıyla Rusûmât Müdüriyet-i Umûmîsinin Umûr-ı Tahriiriyye dairesince düzenlenmiş resmî bir sâlnâmedir. İmparatorlukta rusûm işlerinin bilhassa gümrüklere ait olanlarından ve dolayısıyla bu idarenin kuruluş safhasından, geçirdiği değişikliklerden, düzenlendiği zamandaki teşkilatından, kadrosundan ve bunların başında bulunanlardan ve nihayet gümrüklerin hâsılat ve muhtelif tâlimâtından bahseder. Devamlı olarak her yıl çıkarılacağı yazılıysa da eldeki yalnız H. 1330 – M. 1914 yılına aittir.

**VIII. Vilâyetler ve Bazı Eyâlet-i Mümtâze Sâlnâmeleri:** Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Devlet sâlnâmelerinin neşrinden sonra bunu diğer bazı resmî sâlnâmelerin hazırlanması takip etmiştir. Bilhassa vilâyetler bu hususta pek faal davranmışlardır. Her bakımdan faydalı vilâyet sâlnâmeleri ait oldukları yerin gerek resmî ve gerek hususî bütün teşkilat ve müesseselerinden, bunların başında bulunanlardan bahsettikten başka, o mahallin tarihini, hususiyetlerini, önemli sanat eserlerini ve âbidelerini, istihsâl maddelerini, madenlerini, ticaretini, geçim yollarını, nüfus vaziyetlerini de muhtevidler. Bazı vilâyetlerce oldukça muntazam şekilde ve muhtelif yıllara ait olmak üzere neşredilenler bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

1–Adana: 1289 ile 1294 yılları arası tamdır. 1296, 1297, 1308-1309, 1312, 1316, 1318 ile 1320 yılları arası tamdır.

2–Ankara: 1289 ile 1291 yılları arası tamdır. 1293, 1295, 1299, 1300, 1307, 1308, 1311, 1318, 1321, 1323, 1325.

3–Aydın: 1296 ile 1308 ve 1301 ile 1317 ve 1319 ile 1321 yılları araları tamdır. 1323, 1326.

4–Bağdat: 1292,1299, ile 1303 ve 1309 ile 1313 ve 1315 ile 1319 yılları araları tamdır. 1321, 1323 ile 1325 yılları arası tamdır. 1329.

5–Basra: 1307 ile 1309 yılları araları tamdır. 1310,1311, 1314, 1317,1318, 1320.

6–Beyrut: 1310, 1311, 1318, 1319, 1322, 1324, 1326, 1335, 1336.

7–Bitlis: 1310, 1316, 1317, 1318.

8–Bolu: 1324, 1334.

9–Bosna: 1283 ile 1286 yılları arası tamdır. 1288, 1290 ile 1295 yılları arası tamdır. 1301, 1302, 1308.

10–Cebel-i Lübnan: 1304 ile 1309 yılları arası tamdır.

11–Cezayir-i Bahr-i Sefid: 1287 ile 1293 ve 1301 ile 1304 ve 1310 ile 1313 yılları araları tamdır. 1316, 1318, 1319, 1321.

12–Diyarbakır: 1286 ile 1294 yılları arası tamdır. 1297, 1300 ile 1302 yılları arası tamdır, 1306, 1308, 1312, 1316 ile 1319 yılları arası tamdır. 1321, 1323.

13–Edirne: 1287 ile 1294 ve 1300 ile 1317 yılları araları tamdır. 1319.

14–Erzurum: 1287 ile 1294 yılları arası tamdır, 1299, 1304, 1310, 1312, 1313, 1315 ile 1318 yılları arası tamdır.

15–Girit: 1292, 1310.

16–Halep: 1284 ile 1290 yılları arası tamdır, 1295, 1299, 1300 ile 1303 ve 1305 ile 1310 ve 1312 ile 1324 yılları araları tamdır, 1326, 1328.

17–Hicaz: 1301, 1303, 1305, 1306, 1309.

18–Hüdâvendigâr: 1287 ile 1293 ve 1295 ile 1297 ve 1301 ile 1307 ve 1310 ile 1325 yılları araları tamdır.

19–İşkodra: 1299, 1310, 1312, 1313, 1315.

20–Karasi: 1305.

21–Kastamonu: 1286 ile 1299 yılları arası tamdır, 1306, 1310 ile 1312 yılları arası tamdır, 1314, 1317, 1321.

22–Konya: 1286 ile 1287 ve 1289 ile 1292 ve 1294 ile 1296 ve 1298 ile 1307 yılları araları tamdır, 1309, 1310, 1312, 1314, 1317, 1322, 1330.

23–Kosova: 1296, 1300, 1302–1304, 1305, 1311, 1314, 1318.

24–Ma'muretü'l-Aziz: 1298, 1300 ile 1302 yılları arası tamdır, 1305, 1307, 1308, 1310, 1312, 1325.

25–Manastır: 1292, 1293, 1305, 1308, 1310 ile 1314 yılları arası tamdır.

26–Mısır: 1288.

27–Musul: 1308, 1310, 1312, 1325, 1330.

28–Prizren: 1290.

29–Selânik: 1287, 1288, 1291 ile 1294 yılları arası tamdır, 1299, 1303, 1307, 1310 ile 1313 yılları arası tamdır, 1315, 1318, 1320, 1322, 1324, 1325.

30–Sisam (Rumca): 1891 Milâdî.

31–Sivas: 1287 ile 1289 yılları arası tamdır, 1292, 1298, 1300 ile 1302 yılları arası tamdır, 1304, 1306, 1308, 1321, 1325.

32–Suriye: 1285, 1286, 1288, 1289, 1291, 1292 ile 1294, 1306 ve 1308 ile 1313 ve 1315 ile 1318 yılları araları tamdır.

33–Trablusgarp: 1286, 1287, 1289, 1292 ile 1295 yılları arası tamdır, 1301–1302, 1305, 1312.

34–Trabzon: 1282, 1286, ile 1296 yılları arası tamdır. 1298, 1305, 1306, 1309, 1311, 1313, 1316, 1318 ile 1322 yılları arası tamdır.

35–Tuna: 1285 ile 1294 yılları arası tamdır.

36–Van: 1315

37–Yanya: 1288, 1292 ile 1294 yılları arası tamdır, 1306, 1308, 1311, 1317, 1319.

38–Yemen: 1298–1299, 1302, 1304, 1305 ile 1308 yılları arası tamdır. 1311, 1313, 1314.

**IX. Hususî Müesseseler ve Şahıslar Tarafından Hazırlanan ve Neşredilen Sâlnâmeler:** Nevsâller; Takvimler: Bunların içinde pek ciddi, ilmî ve takvim mahiyetinde bulunanlarının yanında mizâhî, siyâsî, sıhî ve muayyen meslek ve müesseselere, sanatlara ait olanları, bazen de her şeyden bahseden ve daha ziyade "almanak" özelliği taşıyanlar da bulunmaktadır. Ekserisi resimli olarak yayınlanmıştır. *Ebüzziyâ* müessesesinin hazırladığı sâlnâmeler, kaliteli ve özenli baskıları ile dikkat çekmektedir. Bunlar arasında sadece belirli bir konu (sanat, meslek, sağlık gibi) esas alanlar da bulunmaktadır. Miktarları hayli fazla olan bu özel sâlnâme, nevsâl ve takvimlerin meşhûrları şunlardır:

Anneler ve Çocuklara Sâlnâme,

Büyük Sâlnâme (1923, 1926)

Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye Sâlnâmesi (1332),

Diken ve İnci Sâlnâmesi,

Donanma Müneccimi (1330),

El-Münakkah (1292),

Hediye-i Sâl (1312-1313),

Hilâl-i Ahmer (1329-1331),

Karagöz'ün Sâlnâmesi (1326, 1327, 1328, 1329),

Musavver Eczacı Nevsâli (1328),

Musavver Nevsâl-i Osmânî (1327-1328),

Musavver Nevsâl-i Fenni (1315),

Nevsâl-i Âfiyet (1315, 1316, 1320, 1322),

Nevsâl-i Askerî (1316),  
 Nevsâl-i Asır (1313, 1314, 1315),  
 Nevsâl-i Ataî (1321),  
 Nevsâl-i Bahrî (1325),  
 Nevsâl-i Baytarî ,  
 Nevsâl-i Edebî (1340),  
 Nevsâl-i Malumat (1315- 1317),  
 Nevsâl-i Marifet (1306, 1307, 1308, 1309, 1310),  
 Nevsâl-i Millî (1330),  
 Nevsâl-i Nisvân,  
 Nevsâl-i Ragıp (1324),  
 Nevsâl-i Servet-i Fünûn (1326, 1327, 1328, 1329),  
 Nevsâl-i Ziraat ve Ticaret (1330),  
 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi (1329, 1331),  
 Rebî-i Marifet (1297, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305),  
 Rehber-i Sâl (1332),  
 Sâlnâme-i Ebüzziyâ (1294),  
 Sâlnâme-i Hadika (1290),  
 Sâlnâme-i Kameri (1297),  
 Sâlnâme-i Servet-i Fünûn (1326, 1327, 1328, 1329),  
 Şirket-i Hayriye Sâlnâmesi (1330),  
 Takvim-i Bahâr (1305, 1306, 1307),  
 Takvim-i Ebüzziyâ (1310, 1311, 1315, 1316, 1317),  
 Takvimü'n-Nisâ (1317),  
 Türkiye (1288, 1290),  
 Yeni Askerî Cep Takvimi (1326).<sup>28</sup>

Osmanlı Devlet Sâlnâmeleri, Türkiye Cumhuriyeti devrinde 1925 – 1941 yılları arasında Devlet Sâlnâmesi –daha sonra yıllığı– olarak yayınlanmıştır. Sayısı altıdır. İstatistik Umûm Müdürlüğü'nce 1928'den beri çıkarılan pek çok yıllık ise nüfus, ziraat, sanayi' vb. istatistik cetvellerinden ibarettir. Husûsi olarak hazırlanan sayısı az yıllıklar arasında Matbuat Almanâğı(1933–1938, 6 adet),Cumhuriyet Almanâğı (1936–1938, 3 adet), Türkiye Yıllığı (1947–1948, 2 adet; 1962–1963, 2 adet), Varlık, Nesin Vakfı, Suffe, Türkiye Yazarlar Birliği, Yeni Asya ve Çocuk Edebiyatı Yıllıkları gibi bazıları sayılabilir.

Osmanlı döneminde; 1865 yılında yayınlanmaya başlayan Vilâyet Sâlnâmeleri, Cumhuriyet döneminde yine "yıllık" adıyla, periyodik olmadan düzensiz olarak

<sup>28</sup> Mithat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s.280-282.

çıkmaya devam etmiştir. 1968 ve 1973, altmış yedi il yıllığının son çıkış tarihidir. 1973'ten beri bütün illeri kapsayan bir yıllık çıkarma faaliyeti görülmemiştir. Son yıllarda bazı illerin yıllık çıkarma gayreti içine girdiği bilinmektedir.

Bu gayretlerin "yıllık" ismini kullanmadan farklı bir isimle gerçekleşmesinin örneklerinden biri de Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nce proje yürütücüsü *Doç. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu* başkanlığında gerçekleştirilen bir çalışmanın sonucu olarak *Van Kütüğü* adıyla 1992 yılında yayınlanmıştır.<sup>29</sup> Van'ı geçmiş ve bugünü ile her yönden tanıtmayı amaçlayarak "ilmî çevrelere hitap etmesinin yanında ilkokuldan başlayarak eğitim öğretim çevrelerine ve halka hitap edecek şekilde tertip ve tanzim olma"<sup>30</sup> endişesiyle meydana getirildiğini öğrendiğimiz *Van Kütüğü*, yıllıkların yerini alabilecek örnek bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

&

Sosyal bilimler alanında ve daha çok özellikle tarih alanında yapılacak araştırmalar için belgesel kaynak niteliğini taşıyan almanaklar, sâlnâmeler, yıllıklar, dönemlerinin tarihine, coğrafyasına, ekonomisine, sanat, edebiyat ve sosyal hayatına ait bilgilerin bulunduğu kaynaklar olarak önemli temel eserler arasında yer almaktadırlar.

### Kaynakça

- Devellioğlu, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 5.bs., Aydın Kitabevi, Ankara 1982, s.1100.
- Doğan, D. Mehmet: *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara 1982, s.858.
- Duman, Hasan: *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri (Ottoman Year-Books) Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s.3.
- Encyclopædia Britannica*: "Almanac", (Y. yok), New Survey of Universal Knowledge, Volume:1, Chicago 1959, s.668-670.
- Hırsberg, Herbert S.: "Almanac", *Encyclopedia Americana*, Volume:1, USA, 1967, s.612-613.
- İskit, Server R.: *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1939, s.34.
- İslâm Ansiklopedisi*: "Sâlnâme" maddesi, C.10, MEB Yayınları, İstanbul 1970, s.134
- Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedisi*: "Sâlnâme" maddesi, C.10, İstanbul 1988, s.885.
- Pakalın, M. Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB. Yayınları, İstanbul 1972, s.105.
- Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*: (Heyet), C.7, İstanbul 1963, s.3428.

<sup>29</sup> Heyet, *Van Kütüğü*, VAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Yayın No:8, 1993 (Dış kapakta 1993, iç kapakta basım tarihi 1992 olarak verilmiştir).

<sup>30</sup> *Van Kütüğü*, s.X.

Root, Robert: "Almanac", *Encyclopædia International*, Volume:1, New York 1970, s.315-316.

*Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye: Dârü'l-Hilâfetü'l-'Aliye Matbaa-i Âmire*, İstanbul H.1315–M.1899.

Sertoğlu, Mithat: *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s.280-282.

*The New Caxton Encyclopedia: "Almanack"*, (y.yok), Volume: One, London 1966, s.159.

*Türk Ansiklopedisi: "Sâlnâme"* maddesi, C.28, MEB Yayınları, Ankara 1980, s.85.

*Van Kütüğü: (Heyet)*, VAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Yayın No:8, 1993 (İç kapakta basım tarihi 1992 olarak verilmiştir).